Działalność XVII-wiecznego warsztatu Zielaskich

Prowadzone na szeroką skalę w ostatnich latach prace konserwatorskie w Krakowie objęły także obiekty z czarnego marmuru dębnickiego wykonane w XVII wieku przez warsztat braci Zielaskich, przywracając im pierwotne walory artystyczne, a także ponownie budząc zainteresowanie środowiska historyków sztuki i konserwatorów erą czarnego marmuru. W okresie panowania Wazów i nastrojów typowych dla kontrreformacji w sztuce Krakowa i Małopolski rozpowszechniło się stosowanie w architekturze i rzeźbie czarnego marmuru wydobywanego w Dębniku koło Czernej, blisko Krzeszowic. Z marmuru dębnickiego wznoszono całe wnętrza kaplic, portale, ołtarze, antependia, nagrobki i epitafia, chrzcielnice, lawaterze, balustrady oraz posadzki. Jednak szczególną uwagę zwracają kolumny z płaskorzeźbionymi płycinami ilustrującymi sceny Męki Pańskiej, usytuowane przed klasztorami Kamedułów na Bielanach i Karmelitanek na Wesołej oraz przypominające tkaniny bogato dekorowane antependia (kościół Bernardynów w Krakowie, klasztor Karmelitów w Czernej).

O dębnickim warsztacie Zielaskich pisało wielu autorów, wymieniany jest w wielu opracowaniach z końca XIX wieku[1]. Jednak dopiero Stanisław Tomkowicz odkrył rzeźbiarzy z Dębnika. W komunikacie z 1912 roku zatytułowanym *Zielascy, kamieniarze-artyści w Dębniku pod Krzeszowicami* omówił wykonane przez nich zabytki[2]. Przypisał tym twórcom około 10 obiektów znajdujących się w Krakowie i Małopolsce. Uważał, że motywy zaczerpnięte są ze sztuki europejskiej, a „grawirunki te mają coś w sobie kaligraficznego, przypominają ornamenty niektórych miniaturowych rękopisów polskiego pochodzenia z końca XVI wieku”[3].

Tablica w kościele Kamedułów na Bielanach, sygn. J. Zielaski, połowa XVII w.; fot. I. Palca

Po Tomkowiczu najszerzej o twórcach z Dębnika napisał Władysław Tatarkiewicz. Omówił znaczenie wyrobów z czarnego marmuru dębnickiego i dorobek Zielaskich, podkreślając ich ogromny kunszt kamieniarski. Podał wiele przykładów obiektów przez nich wykonanych oraz omówił styl tych dzieł. Wiadomości oparł m.in. na materiałach archiwalnych znajdujących się w klasztorze Karmelitów Bosych w Czernej[4].

[1] Łepkowski J.: *Przegląd zabytków przeszłości z okolic Krakowa*. Warszawa 1863, s. 36, 37. Autor wymienił nazwisko kamieniarza Jacka Zielaskiego, które wyryto nad zakrystią kościoła w Paczółtowicach na wykonanym w marmurze przedstawieniu Najświętszej Marii Panny; Stanisław Cercha zamieścił w drugim tomie Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej rysunki epitafiów i tablic, przypisując je tym autorom. *Inwentaryzacja zabytków Galicji Zachodniej*. Oprac. S. Tomkowicz. Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. T. 2. Kraków 1906, s. 36, 250; Louis J.: *Wieś Paczółtowice*. Kraków 1874, s. 89, 94; Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele parafialnym w Paczółtowicach w diecezji krakowskiej”. Kraków 1900, s. 33, mps w Bibliotece PAN, sygn. 80316 I.

[2] Tomkowicz S.: *Zielascy, kamieniarze-artyści w Dębniku pod Krzeszowicami*. „Sprawozdania do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1912, t. 8, s. CCCXXIV–CCCXXVIII; *Inwentaryzacja zabytków*…, s. 50–53.

[3] Tomkowicz S.: Zielascy…, s. CCCXXVI.

[4] Tatarkiewicz W.: *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura, rzeźba*. Warszawa 1966, s. 350–369; idem: *Czarny marmur w Krakowie*. „Prace Komisji Historii Sztuki” 1952, t. 10, s. 80–151; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 1. *Województwo krakowskie*. Red. J. Szablowski. Z. 4. *Powiat chrzanowski*. Oprac. J. Szablowski. Warszawa 1952, s. 23; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 1. *Województwo krakowskie*. Red. J. Szablowski. Z. 6. *Powiat krakowski*. Oprac. J. Lepiarczyk. Warszawa 1951, s. 3, 8.

Znaczenie tych obiektów dla sztuki Krakowa XVII wieku podkreślał Tadeusz Dobrowolski[5], a Tadeusz Chrzanowski i Mikołaj Kornecki w *Sztuce Ziemi Krakowskiej* szeroko przedstawili działalność Zielaskich na terenie Małopolski, przypisując im wiele dzieł bądź to na podstawie zachowanych sygnatur, bądź analogii[6]. Z kolei Teresa Małkowska-Holcerowa opracowała dzieła ich autorstwa znajdujące się w kościele w Paczółtowicach[7].

Ks. Benignus Wanat w monografii klasztoru w Czernej szczegółowo przedstawił historię dębnickiego marmuru. Wśród dębnickich kamieniarzy, spisanych według ksiąg metrykalnych, wymienił rzeźbiarzy Jacka i Wojciecha Zielaskich[8]. Dekorację figuralną kolumny zwanej Boża Męka na Bielanach oraz zastosowane w niej wzory graficzne omówiła Beata Frey-Stec[9]. Ważnym źródłem informacji są materiały archiwalne znajdujące się w klasztorze Bernardynów w Krakowie[10], kościele parafialnym w Paczółtowicach[11], klasztorze Karmelitów w Czernej[12] oraz Archiwum Państwowym w Krakowie. Przeprowadzona przeze mnie kwerenda archiwalna potwierdziła i uzupełniła dotychczasową wiedzę na temat warsztatu Zielaskich, a zebrane przykłady i ich omówienie przybliżą i przypomną o dziełach niewielkich, ale ważnych w historii sztuki Małopolski XVII wieku.

Dębnik pod Krzeszowicami – wydobycie marmuru i warsztaty tam działające

Wydobywanie marmuru w Dębniku zaczęło się już w XV wieku. Ta wieś, będąca przysiółkiem Paczółtowic, należała do klasztoru Karmelitów w Czernej. Podobno dziedzic Trzebini, Mikołaj Klauskezinger, przy okazji poszukiwań w tych okolicach rudy ołowiu w 1415 roku odkrył w Paczółtowicach czarny marmur. Według niepotwierdzonej tradycji, protektorem tutejszych „marmurołomów" miał być król Zygmunt I Stary i jego żona Bona, która miała także sprowadzić z Włoch pierwszych mistrzów kamieniarskich. Na początku XVII wieku rozpoczęła się historia „fabryki" artystycznych wyrobów z marmuru dębnickiego. W powstających na miejscu warsztatach kamieniarskich wykonywano ołtarze, nagrobki, balustrady, chrzcielnice, które następnie rozprowadzano w Polsce i na Litwie. Niektóre realizowano według projektów architektów Giovanniego Trevano, Franciszka Placidiego czy w czasach późniejszych Sebastiana Sierakowskiego. Jednak według Mariusza Karpowicza prawdziwym twórcą marmurowego „stylu Wazów" był Mateo Castello[13].

W 1628 roku okoliczne tereny zakupiła Agnieszka Firlejowa, która za namową generalnego wizytatora klasztorów karmelickich o. Gerarda Genueńczyka oraz swojego brata, Jana Tęczyńskiego, karmelity bosego, a zarazem misjonarza w Persji, ufundowała klasztor w Czernej[14]. Zakupiła wieś Paczółtowice, przyłączyła dolinę Czernej i przeznaczyła je wraz z łomami, zapewne w 1631 roku, klasztorowi Karmelitów Bosych w Czernej. Zakonnicy byli w posiadaniu tego majątku od 1644 do 1787 roku[15].

Była to wytwórczość wyraźnie polska, chociaż dzierżawcą kamieniołomu na początku XVII wieku byli Bartłomiej Stopano[16]oraz Szymon Spodi, obaj mieli zapoczątkować eksploatację złóż dębnickich na większą skalę. Znany jest udział Stopana w pracach przy wystroju rzeźbiarskim w kościele Kamedułów na Bielanach. Zrealizował wiele prac w kościołach krakowskich, m.in. ołtarz główny w kościele Karmelitów Bosych św. Michała w Krakowie[17]. Działał także w katedrze wawelskiej przy przebudowie kaplic Mariackiej i św. Katarzyny[18]. W jego warsztacie zrealizowano wiele prac dla klasztoru w Czernej. W 1644 roku karmelici zwolnili Włochów i rozpoczęli eksploatację marmuru na własny rachunek[19].

---

[5] Dobrowolski T.: *Sztuka Krakowa*. Kraków 1978, s. 426, 427.

[6] Chrzanowski T., Kornecki M.: *Sztuka Ziemi Krakowskiej*. Kraków 1982, s. 377–383; Miłobędzki A.: *Architektura polska XVII wieku*. Cz. 1. Warszawa 1980, s. 217.

[7] Małkowska-Holcerowa T.: *Paczółtowice. Dzieje kościoła parafialnego pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny od średniowiecza po czasy współczesne*. Kraków 1998, s. 92–104.

[8] Wanat B.: *Maryjne sanktuarium karmelitów bosych w Czernej. Przewodnik*. Kraków 1992, s. 38–41; Gajewski J.: *Kościół i klasztor Kamedułów na Bielanach pod Krakowem w świetle materiałów archiwalnych*. „Biuletyn Historii Sztuki" 1976, R. 38, nr 4, s. 375.

[9] Frey-Stec B.: *Geneza scen pasyjnych na kolumnie zwanej Boża Męka przed klasztorem Kamedułów na Bielanach, czyli o popularności rycin ilustrujących Evangelicae historiae imagines Hieronymusa Natalia*. „Folia Historia Cracoviensia" 2005, vol. 11, s. 133–141.

[10] Archiwum klasztoru Bernardynów w Krakowie, Inwentarz wszelkich sprzętów i ruchomości tak kościelnych jako też Konwentu oo. Bernardynów na Stradom pod Krakowem będących, sygn. I-g-3- 1822, s. 1.

[11] „Parafia kościoła w Paczółtowicach. Kronika Parafialna". Oprac. ks. P. Strzelichowski, rkps, s. 27–29, Archiwum Parafialne w Paczółtowicach.

[12] Archiwum klasztoru Karmelitów Bosych w Czernej, sygn. AKC 83, dokumenty w sprawie obrony przywileju w Dębniku.

[13] Karpowicz M.: *Mateo Castello – architekt wczesnego baroku*. Warszawa 1994, s. 87.

[14] *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Agnieszka Firlejowa. Hasło oprac. K. Lepszy. T. 1–4/VII. Kraków 1948–1958, s. 17, 18.

[15] Zinkow J.: *Krzeszowice i okolice*. Warszawa–Kraków 1988; Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*….

[16] Bartłomiej Stopano (zm. ok. 1650), zwany w źródłach Włochem, prawdopodobnie pochodził ze Szwajcarii, z włoskojęzycznych terytoriów nad jeziorem Como. W Polsce mieszkał w Olkuszu, gdzie ponoć pracował w kopalni. Jednak o Benignus Wanat pisze, że miejscowe źródła nie potwierdzają tej hipotezy. Nazywa go Lepiarzem lub Lepiaszem, Spatkiem lub Spadkiem, mieszkającym w Paczółtowicach. *PSB*: Bartłomiej Stopano. Hasło oprac. R. Róg. T. XLIV/1, z. 180. Warszawa–Kraków 2006, s. 116, 117; Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*…., pierwsza wzmianka o kamieniarzach z Dębnika pochodzi z 1632 r. Wtedy w księdze metrykalnej kościoła w Paczółtowicach zapisano, że Jakub Cabankowic ochrzcił Jakuba, syna Doroty i Szymona zwanego Lepiarzem lub Spatkiem.

[17] Tatarkiewicz W.: *O sztuce*…, s. 350–369.

[18] Rożek M.: *Katedra wawelska w XVII wieku*. Biblioteka Krakowska nr 121. Kraków 1980, s. 184.

[19] Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*…, s. 30;

Wizerunek Matki Boskiej w zwieńczeniu epitafium Adama Negowicza, wyk. W. Zielaski, 1653 r.; fot. T. Kalarus

Epitafium A. Negowicza w Paczółtowicach, wyk. J. Zielaski (?), 1682 r.; fot. T. Kalarus

Fragment epitafium A. Negowicza w Paczółtowicach, wyk. J. Zielaski?, 1682 r.; fot. T. Kalarus

Od połowy XVII wieku pracownią kierował Adam Negowicz[20], pochodzący ze wsi Łęki w Wielkopolsce, który „jako biegły mistrz w sztuce kamieniarskiej i rzeźbiarskiej, wezwany został przez karmelitów na kierownika wyrobów marmuru w Dębniku, nazywanym wówczas Marmurową Górą"[21]. Był utalentowanym artystą rzeźbiarzem, ale także odnowicielem kościoła w Paczółtowicach. To właśnie od czasów Negowicza rozpoczął się okres świetności „ fabryki" dębnickiej. Wykształcił także z miejscowej młodzieży liczne grono uzdolnionych kamieniarzy i rzeźbiarzy. Świadczyć ma o tym napis umieszczony na epitafium w Paczółtowicach[22] (zob. *Aneks*). Wykonał wiele prac, m.in. kolumnę Męki Pańskiej w Paczółtowicach z płaskorzeźbami ilustrującymi sceny Męki Pańskiej, na której umieszczona jest jego sygnatura.

Dobrze rozwijająca się działalność „fabryki" dębnickiej wywołała zatarg z cechami kamieniarskimi, które broniły swoich interesów. Dlatego karmelitanie zwrócili się do króla Jana Kazimierza, korzystając z jego wizyty w klasztorze w 1660 roku, który 20 stycznia 1661 roku wydał przywilej zezwalający kamieniarzom dębnickim prowadzić prace prawie w całej Polsce i na Litwie. Miał on następujące brzmienie: „urzędom grodzkim ziemskim, starościńskim, podstarościńskim tudzież y burmistrzom, raycom, wójtom, ławnikom także wszystkim cechu murarskiego y kamieniarskiego mistrzom y towarzyszom, iż wzniesioną była imieniem oo. Karmelitów prośba, ażeby ich robotnicy około marmurów robiący, mogli wolno bez wszelkiej przeszkody (którey do tego czasu zażywali) od mistrzów cechowych jako też y towarzyszów rzemiosła tegoż wszelakie ołtarzów marmurowych y innych robót jakżeby się ieno trafiły jednać, targować y zrobione we wszystkich miastach stawiać. My widząc w tym ich słuszną prośbę daiemy im y ich rzemieślnikom wolność wszelaką aby ich wzędy roboty marmurowe zjednane stawiać wolno było bez żadnej przeszkody mistrzów i towarzyszów murarskiego y kamiennego cechu. A gdyby się ci rzemieślnicy z pomienionych cechów sprzeciwiali y od takich robót nie supersedowali, winę sta czerwonych złotych popadać mają"[23]. Od tej pory ich wyroby mogły być sprzedawane w Polsce i na Litwie.

[20] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy* (dalej cyt. *SAP*): Adam Negowicz. Hasło oprac. M. Heydel. T. 6. Red. K. Mikocka-Rachubowa, M. Biernacka. Warszawa 1998, s. 34, 35.

[21] Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele…", s. 33.

[22] Louis J.: *Wieś Paczółtowice*…, s. 89, 94.

[23] Archiwum klasztoru Karmelitów Bosych w Czernej, sygn. AKC 83, natomiast ks. Przybyszewski pisze,iż został nim Michał Poman, mieszczanin krakowski, w: Przybyszewski B.: *Testament Adama Negowicza*. „Sprawozdania z Czynności Polskiej Akademii Umiejętności" 1951, t. 52, nr 2, s. 75.

Po śmierci Negowicza w 1681 roku administratorem „dębnika" najprawdopodobniej został Stefan Bystrzycki, który założył szkołę kamieniarską w Paczółtowicach[24]. W następnych latach karmelici oddawali kamieniołomy w dzierżawę albo sami nimi kierowali. Dzierżawcami lub zarządcami byli wykwalifikowani mistrzowie, „magistrowie kunsztu kamieniarskiego", w tym rodzina Cekierów, a na przełomie XVII i XVIII wieku Michał Poman i Jakub Bielawski, w pierwszej połowie XVIII wieku Jacek Zagurski, Stanisław Bielawski (syn Jakuba) i Wojciech Maciejowski, a później Jakub i Kazimierz Stachowscy. Często zatrudniali miejscowych, którzy uczyli się tam warsztatu kamieniarskiego[25].

Kamieniarze z Dębnika odcisnęli w XVII wieku silne piętno na wystroju wnętrza katedry wawelskiej. Dostarczali na zamówienie biskupów i kapituły nagrobki, epitafia, gotowe elementy architektoniczne[26]. W 1787 roku król Stanisław August Poniatowski wydzierżawił od karmelitów

łomy w Dębniku oraz sprowadził z Włoch mistrzów kamieniarskich: Domenica Schianta, Leonarda Galli i Odoarda Gilli. W latach 1787–1794 kamieniołomy wraz z artystycznymi warsztatami pozostawały pod artystyczną opieką ks. Sebastiana Sierakowskiego, kustosza koronnego. Był to bardzo dobry okres dla Czernej, wyroby dębnickie wysyłano do Warszawy oraz rezydencji magnackich w całej Polsce. W związku z wydarzeniami politycznymi przemysł kamieniarski w Dębniku upadł w 1794 roku, kiedy to rozwiązano umowę dzierżawy.

Do 1810 roku fabryką dębnicką kierował Galli, a po jego śmierci dzierżawcą został jego syn, Jan Nepomucen. Klasztor w Czernej próbował ożywić warsztat, w 1893 roku wydzierżawił go na 12 lat firmie Juliusz John i spółka, jednak nie było dużej produkcji. Po 1945 roku kamieniołomy przeszły na własność państwa[27].

Twórczość braci Zielaskich

Mistrzowie kamieniarscy z Dębnika nie sygnowali swych dzieł. Wyjątkiem była działalność braci Wojciecha i Jacka Zielaskich[28]. Nieznane są daty ich urodzenia, niepewne jest także miejsce pochodzenia, z dużym prawdopodobieństwem był to Kraków. Nazwisko Wojciecha Zielaskiego znajdujemy w rejestrze krakowskiego cechu „mularzów" w 1666 roku jako „starszego towarzysza"[29], Jacek Zielaski, prawdopodobnie młodszy od Wojciecha, już w 1672 roku należał do stałego zespołu kamieniarzy dębnickich. Spis ludności z 1672 roku podaje czterech czynszowników w Dębniku, wśród nich Jacka Zielaskiego[30], a w literaturze znajdujemy zapis o Jacku Zielaskim z Sielca[31].

Wspomniany już o. Benignus Wanat, autor monografii karmelu w Czernej, wymienia kamieniarzy dębnickich według ksiąg metrykalnych, wśród nich rzeźbiarzy Jacka Zielaskiego, (1672–1698) i Wojciecha Zielaskiego (ur. 1653)[32].

Z pewnością obaj pracowali z Adamem Negowiczem sprowadzonym przez klasztor Karmelitów do Czernej prawdopodobnie ze wsi Łęka, prawdopodobnie w Wielkopolsce, jako mistrza w sztuce kamieniarskiej i rzeźbiarskiej (*magister sculptorum lapidum marmoreum*)[33]. Od około 1644 roku aż do śmierci zarządzał pracownią kamieniarską w Dębniku i stał się mistrzem dla braci Zielaskich oraz ich przyjacielem, jak również dobroczyńcą kościoła w Paczółtowicach. Wiele dowiadujemy się o nim z testamentu sporządzonego 13 grudnia 1680 roku w obecności proboszcza kościoła w Paczółtowicach ks. Jędrzeja Strzałkowskiego oraz współpracowników Jacka Zielaskiego i Stanisława Kawali[34].

W testamencie znajdują się informacje o niedokończonych pracach dla kanclerza litewskiego Krzysztofa Paca, zamówionych w związku z fundacją klasztoru Kamedułów w Pożajściu na Litwie, których wykonanie zlecił swemu uczniowi i wiernemu towarzyszowi Jackowi Zielaskiemu. Jest tu także zapis o tym, że Negowicz zobowiązał się niegdyś wykonać dla klasztoru kamedułów na Bielanach pod Krakowem *pro elaboranda struktura de lapidibus magis marmoreis*. Prawdopodobnie chodzi tu o kolumnę Męki Pańskiej stojącą przed klasztorem bielańskim, jednak z powodu jakiegoś sporu zabrał z Bielan wykonawców, nie ukończywszy zleconej pracy[35].

W testamencie Adam Negowicz dokonał zapisów na rzecz kościoła w Paczółtowicach oraz swoich współpracowników, m.in. Jacka Zielaskiego. Podważyli go karmelici z Czernej, uznając, że był on ich serwitorem i dzierżawcą, a wobec niewykonanych zamówień postanowili zająć pozostałe po nim mienie. Sprzeciwili się temu ks. Jędrzej Strzałkowski oraz współegzekutorzy testamentu, Jacek Zielaski i Stanisław Kawala, którzy z powodu konfliktu nawet musieli schronić się na plebanii paczółtowickiej. Z kolei zakonnicy z Czernej oskarżyli proboszcza Strzałkowskiego, że zatrzymuje poddanych klasztornych i pozbawia konwent siedlecki ich pracy. Według relacji księdza Strzałkowskiego sprawa zakończyła się korzystnie dla niego w 1691 roku[36].

[24] Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*…, s. 36, 37.

[25] *Ibidem*, s. 37.

[26] Rożek M.: *Katedra wawelska*…, s. 221.

[27] Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*…, s. 40.

[28] O tym, że byli braćmi piszą: ks. P. Strzelichowski (Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele…", s. 33), a także Teresa Małkowska-Holcerowa (Małkowska-Holcerowa T.: *Paczółtowice*…, s. 96).

[29] Archiwum Państwowe w Krakowie, AD480, AD 493; Tatarkiewicz W.: *O sztuce*…, s. 358.

[30] Tatarkiewicz W.: *O sztuce*…, s. 353.

[31] Pagaczewski J.: *Marmury i roboty kamieniarskie dostarczone w latach 1675–1690 do eremu w Pożajściu*. „Sprawozdanie Komisji Historii Sztuki" 1898, t. 6, s. LII.

[32] Jak pisze o. Wanat daty oznaczają udział Zielaskich przy chrzcie dzieci. Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*…, s. 39, 40.

[33] Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele…", s. 34; *SAP*, t. 6, s. 34, 35.

[34] Przybyszewski B.: *Testament*…, s. 74, 75; Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele…", s. 96.

[35] W testamencie Negowicz przekazał Jackowi Zielawskiemu „swojemu towarzyszowi 100 złp oraz wszystkie należytości za roboty kamieniarskie, do dnia jego śmierci nieziszczone", zobowiązawszy go jednak do wykończenia tychże robót. Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele…", s. 96.

[36] Loc. cit.

Z testamentu dowiadujemy się także, jak wyglądała pracownia Adama Negowicza: posiadała salę wzniesioną z drewna i dwa zasklepione magazyny. Po śmierci mistrza wraz z narzędziami stała się ona własnością Jacka Zielaskiego, który jako ulubiony uczeń stał się wykonawcą jego zobowiązań i testamentu. W okresie od 1689 do 1703 roku wykonał m.in. marmurową posadzkę do kościoła św. Anny w Krakowie; zatrudniony był przy wyposażeniu kościoła Kamedułów w Pożajściu (z rachunków wiadomo, że był on wykonawcą „dwojga drzwi, których pilastry i fryzy były z czerwonego, a drugie sztuki z czarnego marmuru"). Zachowany zapis mówi o tym, że 7 grudnia 1684 roku Jacek Zielaski z Sielca zobowiązał się wykonać to zamówienie do Wielkiej Nocy roku 1685, według danego mu abrysu[37].

Zapewne dokończył także kolumnę Męki Pańskiej przed klasztorem Kamedułów na Bielanach oraz dwie marmurowe tablice do tego kościoła[38], a w 1682 roku pomnik poświęcony Adamowi Negowiczowi znajdujący się obecnie w murze otaczającym kościół w Paczółtowicach[39].

Według Władysława Tatarkiewicza, który oparł się na zachowanych archiwaliach w klasztorze Karmelitów w Czernej, Jacek Zielaski podjął próbę usamodzielnienia się w Pisarach[40], gdzie odkrył złoże marmuru. Z pewnością stanowiłoby to konkurencję dla Dębnika, dlatego doszło do zatargu pomiędzy nim a klasztorem. Nie mając funduszy na inwestycje, Zielaski nie rozwinął własnej działalności i dalej pracował w Dębniku. Incydent poszedł w niepamięć, a karmelici zbudowali dla niego w 1698 roku nowy domek w Dębniku[41]. Na podstawie zachowanych obiektów można stwierdzić, że ich działalność rozwijała się od lat 40. XVII wieku do początku XVIII wieku.

Antependia i tablice pamiątkowe

Bracia Zielascy podejmowali się najtrudniejszych pod względem artystycznym zadań: byli grawerami w marmurze. Te grawerunki, głównie o motywach ornamentalnych, ale także figuralnych, o charakterze kaligraficznym i miniaturowym, spotyka się na antependiach, ramach tablic pamiątkowych i kolumnach. Rzadko sygnowali swoje prace, do wyjątków należy antependium ołtarza z kaplicy św. Szymona z Lipnicy w kościele Bernardynów w Krakowie, wykonane około 1677 roku. Było to ważne zamówienie, bowiem 24 lutego 1685 roku beatyfikowano Szymona z Lipnicy, a uroczyste przeniesienie relikwii błogosławionego z katedry do kościoła Bernardynów na Stradomiu odbyło się 27 lipca 1685 roku. Kaplica, w której je złożono, przedstawiała się imponująco. Ołtarz z czarnego marmuru dębnickiego wykonany został w latach 1662–1686 przez mistrza kamieniarskiego na Kazimierzu Marcina Krystiana[42].

Antependium ołtarza św. Szymona z Lipnicy w kościele Bernardynów w Krakowie, 1677 r.; fot. I. Palca

Antependium ołtarza w kościele parafialnym w Paczółtowicach, ok. połowy XVII w; w zbiorach archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie

Antependium pokryte jest bogatym, płaskim ornamentem naśladującym wzorzystą tkaninę, wydobytym przez płytkie wykucie matowego, groszkowanego tła. U dołu antepedium umieszczony jest owalny medalion z tarczą herbową Szreniawa, inicjałami fundatorów mauzoleum oraz sygnaturą Jacka Zielaskiego (zob. *Aneks*).

W spisie inwentarza kościoła Bernardynów w Krakowie znajduje się notatka z XVIII wieku mówiąca o tym, że na antependium znajdowało się złocenie „u dołu mensa na dwóch marmurowych gradusach, cała także marmurowa z umieszczonem relikwiarzem i antependium w tej mensie sztucznie w różne wyzłacane ryty, a w środku z herbem Szreniawy złocistym robione"[43].

[37] Pagaczewski J.: *Marmury i roboty kamieniarskie*…, s. LII. Autor przedstawił akta będące opisem marmurów i robót kamieniarskich do eremu w Pożajściu na Litwie między 1675 i 1690 r., dostarczonych za interwencją klasztoru na Bielanach pod Krakowem przez wykonawców sieleckich przy Czernej. Spis ten pochodzi z dokumentów po Emilu Zarewiczu, autorze monografii klasztoru Kamedułów na Bielanach oraz materiałach znajdujących się w archiwum tego klasztoru.

[38] Do źródeł archiwalnych znajdujących się w klasztorze Kamedułów na Bielanach sięgnął Jacek Gajewski. Nazwisko Jacka Zielaskiego jako pracującego przy wystroju kamieniarskim wnętrza kościoła w drugiej połowie XVII w, jako jednego z kilku kamieniarzy pochodzących z warsztatów dębnickich. Gajewski J.: *Kościół i klasztor Kamedułów*…, s. 375.

[39] Przybyszewski B.: *Testament*…, s. 74, 75.

[40] Jak podaje ks. Strzelichowski dziedziczką Pisar była Elżbieta Pisarska. Strzelichowski P.: „Wiadomość o kościele…", s. 96.

[41] *Ibidem*; Tatarkiewicz W.: *O sztuce*…, s. 358.

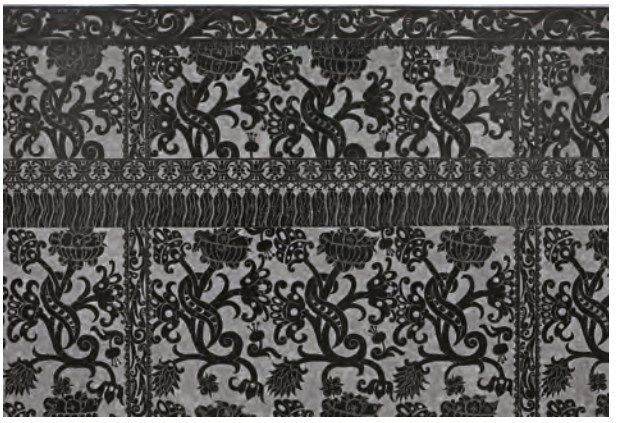
[42] Gustaw R., Grudziński K.: *Święty Szymon z Lipnicy (1435–1482)*. Kalwaria Zebrzydowska 1988, s. 161, 162.

Ołtarz boczny w kościele Karmelitów w Czernej z antepedium Zielaskich, ok. połowy XVII w.; fot. T. Kalarus

Antependium ołtarza w kościele Karmelitów w Czernej, ok. połowy XVII w.; fot. T. Kalarus

Antependium ołtarza w kościele Karmelitów w Czernej, ok. połowy XVII w.; fot. T. Kalarus (fragment)

Jest to doskonała imitacja tkaniny, gęsto pokrytej ornamentem roślinnym wydobytym polerem z groszkowanego, matowego tła. Podobne antependia wykonane w warsztacie Zielaskich znajdują się w kilku jeszcze miejscach, m.in. w kościele parafialnym w Paczółtowicach. Obok motywów roślinnych pojawiają się pośrodku pola emblematy: herb w antepedium ołtarza w kościele Bernardynów w Krakowie; scena *Zwiastowania* w kaplicy w Karniowicach[44]. Pola obwiedzione są bordiurą, w trzech, czterech lub pięciu płaszczyznach ujętych wąskimi ramami o pionowo biegnących ornamencie roślinnym, w górze na jednej trzeciej wysokości biegnie poziomy pas imitujący frędzle o drobnym rytmie. Reszta płaszczyzny zapełniona powtarzającym się w czterech rzędach ornamentem drobno kwiatowym o stałym raporcie złożonym ze splecionych kwiatów goździków, ostu, lilii itp., ale także z motywami ptaków. Tło matowe, ornament szlifowany.

Najstarsze są antependia w trzech ołtarzach kościoła klasztornego w Czernej, które można datować na około 1640 rok. Cała przestrzeń podzielona jest na trzy pionowe pola z gęstym ornamentem roślinnym. Listwy oddzielające pola oraz bordiura otaczająca prostokątną płytę także wypełnione są precyzyjnie wyrzeźbionym ornamentem. Imitację tkaniny sugerują ryte frędzle wzbogacone plecionką. Występują tu motywy goździków, ostu wyodrębnione polerem z groszkowanego, matowego tła. Wojciech Zielaski wykonał antependia z bocznych ołtarzy Matki Boskiej Szkaplerznej i św. Teresy[45].

Stanisław Tomkowicz uważa, że wykonane są z wielkim naturalizmem i pewnie były kopiowane z natury[46]. Z pewnością wzorem dla nich były XVI-wieczne antependia z czasów Zygmunta I, pochodzenia prawdopodobnie włoskiego, z wzorzystych tkanin, znajdujące się obecnie w skarbcu katedry na Wawelu[47]

Pewne analogie dla omawianych obiektów stanowią antepedia w bazylice św. Andrzeja w Olkuszu wykonane w drugiej połowie XVII wieku z czarnego marmuru dębnickiego. Widzimy tu podział na trzy pionowe pola wypełnione ornamentem roślinnym, w trzech czwartych wysokości

[43] Archiwum klasztoru Bernardynów w Krakowie, sygn. I-g-1822, s. 1.

[44] Podczas przeprowadzonych prac konserwatorskich w kaplicy stwierdzono występowanie złoceń w obrębie bordiury, prace wykonał w 2009 r. konserwator Jerzy Kowalski.

[45] O Wanat B.: *Maryjne sanktuarium*…, s. 96

[46] Tomkowicz S.: *Zielascy*…, s. CCCXXVI; *Inwentaryzacja zabytków*…, s. 50–53.

[47] *Wawel 1000–2000*. Red. nauk. M. Piwocka, D. Nowacki. T. 1–3. Kraków 2000, il. 129, 130. Katalog wystawy jubileuszowej.

Kolumna Męki Pańskiej przed klasztorem Kamedułów na Bielanach, ok. drugiej połowy XVII w.; fot. I. Palca

Górna część kolumny Męki Pańskiej przed klasztorem Kamedułów na Bielanach, ok. drugiej połowy XVII w.; fot. A. Gawrońska (fragment)

ryte frędzle. Tutaj jednak tło jest polerowane, a ornament groszkowany[48].

Kunszt rzeźbiarski Jacka Zielaskiego można również podziwiać w kościele Kamedułów na Bielanach, w którym znajduje się tablica pamiątkowa umieszczona w przedsionku pomiędzy prezbiterium i kapitularzem, z napisem odnoszącym się do przywileju papieskiego z 1610 roku, nadającego ołtarzowi Św. Krzyża odpusty dla dusz czyśćcowych, datowana prawdopodobnie na lata pomiędzy 1617 a 1655. Na wolutowym obramieniu w pionowych polach zamkniętych półkoliście umieszczone są dwie figuralne sceny mąk czyśćcowych. U dołu, na wstędze po prawej stronie wyryty jest napis: I. Zielaski F.

Można sądzić, że twórcy czerpali z dostępnych wzorów graficznych. Stosowane tu motywy ornamentalne były obiegowe w czasach nowożytnych, szeroko rozpowszechnione dzięki wzornikom, np. sztychom Hieronima Wierixa, Johanna Conrada Reuttimanna, Daniela Marota, Davida Kustoda[49].

Kolumny Męki Pańskiej

Na podstawie testamentu Adama Negowicza można przypuszczać, że Jacek Zielaski wykonał (albo ukończył) kolumnę Męki Pańskiej przed klasztorem Kamedułów na Bielanach[50]. Postawiona tu zapewne w drugiej połowie XVII wieku, wzniesiona została jako *memento mori* dla ludzi przekraczających bramy klasztoru. Płyciny czworobocznej podstawy oraz nasadnika są zdobione scenami Męki Pańskiej (zob. Aneks).

Analogiczna kolumna znajduje się na dziedzińcu przed kościołem Karmelitanek na Wesołej, przy ulicy Kopernika 44 (zob. *Aneks*). Pierwowzorem dla obu tych kolumn mogła być kolumna Męki Pańskiej w Paczółtowicach, najstarsza, bo wzniesiona w 1659 roku i sygnowana przez Adama Negowicza[51]. Podobna, choć o różnym poziomie wykonania poszczególnych scen jest kolumna Męki Pańskiej w Siedl-

[48] Leśniak W.: *Olkuska bazylika św. Andrzeja na tle dziejów miasta i parafii*. Olkusz 2006, il. 70, 100, 108; Podczas przeprowadzonych w ostatnich latach pracach konserwatorskich na jednym z antepediów odnaleziono datę 1660.

[49] Fuhring P.: *Ornament prints In the Rijksmuseum II*. Rotterdam 2004, tabl. 2340; Moisan-Jabłońska K.: *Obraz czyśca w sztuce polskiego baroku. Studia ikonograficzno-ikonologiczne*. Warszawa 1995.

[50] Przybyszewski B.: *Testament*…, s 75.

[51] Tomkowicz S.: *Zabytki sztuki w klasztorze Karmelitanek na Wesołej w Krakowie*. „Rocznik Krakowski" 1910, t. 12, s. 1–22. Prawdopodobnie pierwotnie kolumna znajdowała się na istniejącym tu niegdyś cmentarzu ariańskim, skąd została przeniesiona na obecne miejsce.

Widok kościoła i klasztoru Kamedułów na Bielanach; fot. J. Krieger, ok. 1880; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa; nr iwn. MHK 1104/VIII

cu blisko Dębnik, usytuowana powyżej skrzyżowania dróg (zob. *Aneks*). Stanisław Tomkowicz pisał: „Sceny figuralne czynią wrażenie sylwetek, cieniów chińskich. W górze niekiedy widzimy obłoki, schematycznie nakreślone, wśród nich punkt z rozchodzącymi się promieniami oznacza albo słońce, albo Opatrzność, dłoń Bożą, niebo jako miejsce pobytu Boga i świętych”[52].

Popularność tematyki mistycznej i pasyjnej rozwinęła się po soborze trydenckim. Dzięki rozpowszechnianiu odbitek graficznych twórcy korzystali z wzorów zwłaszcza Wierixów, Sadelerów i Bolswertów[53]. Beata Frey-Stec znalazła graficzne pierwowzory dla przedstawień na kolumnie na Bielanach wykonane przez jednego z braci Wierixów[54]. Podobne wpływy znajdujemy na płycinach kolumn w Paczółtowicach, przed klasztorem Karmelitanek Bosych na Wesołej czy na kolumnie w Siedlcu.

Prace konserwatorskie

Marmur jest materiałem ulegającym zwietrzeniu, z upływem czasu przybiera kolor popielaty, a dekoracja staje się mało czytelna. Szczególnie na działania warunków atmosferycznych narażone są obiekty znajdujące się na zewnątrz. W przeszłości zabezpieczano je w rozmaity sposób. Na początku XX wieku kolumna na Bielanach powleczona była farbą olejną w kolorze czarnym[55], a kolumna na Wesołej w końcu XIX wieku farbą olejną w kolorze jasno szarym[56]. W 1906 roku fachowej konserwacji poddano kolumnę Męki Pańskiej przed klasztorem Karmelitanek na Wesołej, wykonawcą był mistrz kamieniarski Piotr Cekiera[57]. W 1936 roku prawdopodobnie reperowano kolumnę na Bielanach[58]. W okresie powojennym, w roku 1964, Antoni Bieszczad konserwował kolumnę na Wesołej, wymieniając m.in. dolną część kolumny wraz z płaskorzeźbami, których stan zachowania był bardzo zły[59]. Wymienione wówczas dolne płyciny z płaskorzeźbami zostały zamontowane w elewacji bocznej kościoła.

W 1999 roku przeprowadzono konserwację kolumny Męki Pańskiej znajdującej się przed klasztorem Karmelitanek Bosych na Wesołej[60]. Zdjęto także ustawioną w XIX wieku na szczycie kolumny figurę Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej i zamontowano krzyż. W 2002 roku poddano konserwacji kolumnę Męki Pańskiej przed klasztorem Kamedułów na Bielanach[61]. W ramach tych prac konieczne było wykonanie wzmocnienie posadowienia kolumny. W 2007 roku pełnej konserwacji poddano kolumnę w Siedlcu[62].

W znacznie lepszym stanie zachowania pozostają obiekty marmurowe znajdujące się we wnętrzach i wydaje się, że wymagają jedynie okresowej renowacji. Tak było w przypadku antependium ołtarza św. Szymona z Lipnicy w kościele Bernardynów w Krakowie[63]. W ostatnich latach odnowiono także antependia ołtarzy bocznych w kościele klasztornym w Czernej i ołtarza w kaplicy w Karniowicach[64].

[52] Tomkowicz S.: *Zielascy*…, s. CCCXXIV–CCCXXVIII.

[53] Frey-Stec B.: *Geneza scen*…, s. 139.

[54] *Ibidem*, s. 138.

[55] Tomkowicz S.: *Zielascy*…, s. CCCXXVI; *Teka Grona Konserwatorów*…, s., s. 53.

[56] Tomkowicz S.: *Zielascy*…, s. CCCXXVI.

[57] „Dokumentacja prac konserwatorskich: mur, kolumna Męki Pańskiej, portal bramy głównej, portal w murze wschodnim, malowidła”. Oprac. Piotr Białko, R. Rolewicz z zespołem. Kraków 1999, w archiwum Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie przy ul. Kanoniczej 21; „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1906”, R. 75. Piotr Cekiera prowadził pracownię rzeźbiarską przy ul. Rajskiej 10 w Krakowie, a rodzina Cekierów, którą ponoć do Polski miała sprowadzić królowa Bona, od wieków trudniła się pracą w kamieniu, do dziś w Paczółtowicach mieszka rodzina o tym nazwisku.

[58] Karta ewidencyjna oprac. przez Genowefę Zań-Ograbek, 2002, jednak brak jest szczegółowych informacji na ten temat.

[59] „Dokumentacja prac konserwatorskich…”. Podczas konserwacji w latach 60. XX w. sprawdzono także fundament. Dokumentacja fotograficzna oraz protokół z tych prac znajdują się w archiwum klasztoru.

[60] Ibidem.

[61] „Kolumna Męki Pańskiej. Program prac konserwatorskich”. Oprac. konserwatorskie M. Wawrzkiewicz. Kraków 2002, mps w archiwum Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie, ul. Kanonicza 21.

[62] Konserwację wykonał artysta konserwator W. Siek.

[63] „Dokumentacja prac konserwatorskich przy kamiennym wystroju kaplicy bł. Szymona z Lipnicy”. Oprac. konserwatorskie K. Magrysiewicz-Dobrzańska, A. Grochal. Kraków 2000, mps w archiwum Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie, ul. Kanonicza 21.

[64] Podczas przeprowadzonych prac konserwatorskich w kaplicy stwierdzono występowanie złoceń w obrębie bordiury, prace wykonał w 2009 r. konserwator J. Kowalski.

Kolumna Męki Pańskiej przed kościołem Karmelitanek na Wesołej w Krakowie przy ul. Kopernika 44, druga połowa XVII w.; fot. I. Palca

Płaskorzeźba z kolumny Męki Pańskiej przed kościołem Karmelitanek na Wesołej w Krakowie przy ul. Kopernika 44, druga połowa XVII w.; fot. I. Palca

Aneks

Katalog dzieł braci Zielaskich w Krakowie i Małopolsce

Obiekty sygnowane

1. Antependium w kaplicy św. Szymona z Lipnicy w klasztorze Bernardynów w Krakowie (99 cm x 290 cm). W kaplicy, po prawej stronie, znajduje się ołtarz-mauzoleum z 1662 roku. Antepedium pochodzące z około 1677 roku ma kształt leżącego prostokąta, wykonane jest z czarnego marmuru, pokryte bogatym, płaskim ornamentem naśladującym wzorzystą tkaninę, wydobytym przez płytkie wykucie matowego, groszkowanego tła. Ramę stanowi wąska bordiura wypełniona roślinnym ornamentem, z motywami kwiatu i symetrycznie ułożonych łodyg. Część środkowa antepedium podzielona jest na pięć pionowych pól, rozdzielonych pasami wypełnionymi arabeską, od góry motywem naśladującym frędzle makaty. Powstałe w ten sposób pola ozdobione są roślinnym ornamentem z symetrycznie ułożonych wici. Pola górne w kształcie leżących prostokątów z ornamentem arabeski, wpisanej w antytetyczny układ, z łodygami kwiatów, na których wyryte są sylwety ptaków. U dołu antepedium umieszczony jest owalny medalion z tarczą herbową Szreniawa oraz inicjałami fundatorów mauzoleum: I. (Jan) L. (Lipski) Z. (Zofia) L. (Lipska) S. (Sądecki) Ch. (Czchowski) S. (Starosta). U dołu na listwie owalu litery J.Z.F. (Jacek Zielaski fecit).

2. Tablica pamiątkowa w kościele klasztornym Kamedułów na Bielanach (92 cm x 116 cm), umieszczona w przedsionku pomiędzy prezbiterium i kapitularzem, z napisem odnoszącym się do przywileju papieskiego z 1610 roku, nadającego ołtarzowi Św. Krzyża odpusty dla dusz czyśćcowych, datowana prawdopodobnie na lata 1617–1655. Tablica prostokątna z wąską, gładką bordiurą. W górnej i dolnej części tablicy dwa napisy: MISERE MINI MEI, u dołu: SALTEM VOS AMICI MEI. Na wolutowym obramieniu w pionowych polach, zamkniętych półkoliście, umieszczone są dwie figuralne sceny mąk czyśćcowych. U dołu tablicy, na wstędze pod płomieniami sceny, po prawej stronie wyryty napis: I. Zielaski F.

Napis inskrypcyjny: PAVLVS PP. V. / AD PERPETVAM REI MEMORIAM / OMNIVM SALVTI PATERNA CHARITATE INTENTI SACRA INTERSVLGENTIARVM / MVNERIBVS DECORAMVS VT INDE FIDELIVM DEFVNCTORVM ANIMAE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI EIVSQVE / SANCTORVM SVFFRAGIA MERITORVM CONSEQVIET ILLIS ADIVTAE EX PVRGATORY POENIS AD ETERNAM / SALVTEM PER DEI MISERICORDIAM PERDVCI VALEANT SVPPLICATIONIBVS / IGITVR DILECTI VIRI NICO. MINE NOBIS / SVPER HO RVM ORDI / NIS CVLTVS.ECENTER / ORNATA ET EXISTANT / ET ALTAR DONO ILLV / STRARE A DIA AC BEA / TORVM PI SACERDOS / ALIQVIS SIV ORV PRO AN // MA CVIVS

Scena Ukrzyżowania z kolumny Męki Pańskiej przed kościołem Karmelitanek na Wesołej w Krakowie przy ul. Kopernika 44, druga połowa XVII w.; fot. I. Palca

Płaskorzeźba z kolumny Męki Pańskiej przed kościołem Karmelitanek na Wesołej w Krakowie przy ul. Kopernika 44, druga połowa XVII w.; fot. I. Palca

AD PRAEFA TVM ALTA / INDVLGEN // TIAM CON. IMA VIRGI / NIS MAR RIJ POGNIS / LIBERET TANTI-BVS / QVIBVSC ROMAE / APVD SAN MDCX.

3. Lichtarz na paschał grawerowany w kościele parafialnym w Paczółtowicach. Kandelabrowa kolumna wsparta na podstawie w formie trzech połączonych wolut. Pomiędzy wolutami hagiogram Chrystusa: *IHS*, nad nim sygnatura: WOYCZIECH ZIELASKI i data 1658, na dole dzienna: Die 9 Novem[bris].

4. Epitafium Adama Negowicza w Paczółtowicach. Umieszczone w murze ogrodzenia kościoła parafialnego, 1682 rok, warsztat dębnicki, Jacek Zielaski (?). Jest to prostokątna płyta, zwieńczona przełamującym się po bokach gzymsem mieszczącym owalną płycinę z inskrypcją, w narożnikach symbole śmierci – cztery czaszki z piszczelami. Na postumencie napis: STAŃ NIECO KTOKOLWIEK JESTEŚ / A RZUĆ OKIEM POBOŻNYM NA TEN NAGROBNY KAMIEŃ / UCZCIWEMU NIEGDY ADAMOWI NEGOWICZOWI / KUNSZTU KAMIENIARSKIEGO MAGISTROWI // DO WIECZNEJ PAMIĘCI WYSTAWIONY / MĄŻ TEN POBOŻNY RODEM Z ŁĘKI / WIELKICH CNÓT Y DOBRYCH UCZYNKÓW PEŁEN / OYCIEC LUDZI UBOGICH Y SIERÓT OPIEKUN/ OSOBLIWY TEGO DOMU BOŻEGO DOBROCZYŃCA / KTÓREGO POBOŻNYM Y SZCZODROBLIWYM KOSZTEM / CMYNTARZ MUREM OBWIEDZIONY, KOŚCIÓŁ TEN PODMU- / ROWANY/ DACHEM NAKRYTY I WEWNĄTRZ POMALOWANY / OŁTARZ WIELKI SPRAWIONY, OBRAZ PRZNTSZEJ P. / SUKIENKĄ SREBRNĄ / Y PROMIENIAMI SREBR. Y ŁANCUSZKIEM ZŁOTYM //UDAROWANY / APARAT KOŚCIELNY CHORĄGWIAMI 4, ORNATAMI 3 / KAPAMI 3 / ŁAWKAMI, BALDACHIMEM Y TYM, KTÓRY WIDZISZ PO- / RZĄDKIEM OZDOBIONY / GRÓB DLA SIEBIE Y DLA KAPŁANÓW WYMUROWANY / STANĄŁ / MIŁOŚCI YEGO Y USZANOWANIA KAPŁANÓW / X. WOYCIECH KORDKIEWICZ Y X. ANDRZEJ STRZAŁKOWSKI / PLEBANI MIEJSCA TEGO / W RÓŻNYCH POTRZEBACH Y NA OBRONĘ PRAW KOŚCIEL- / NYCH WSPOMOŻENI / JAWNYM SĄ W OCZACH BOSKICH ŚWIADCTWEM / KTÓRYM Y SUKCESOROM ICH NA PORATOWANIE / SZCZUPŁEY INTRATY DWA TYSIĄCE ZŁOT. FUNDOWAWSZY / FUNDUS NA ORGANISTĘ Y NA POZYTYW KOSZT ZOSTA- / WIWSZY/ PO SZCZĘŚLIWYM ŻYWOTA POBOŻNEGO SKOŃCZENIU / TU Z NIEMNIEY POBOŻNĄ MAŁŻONKĄ SWOYĄ / WONNĄ PRZED BOGIEM RZECZĄ I IMIENIEM RÓŻĄ / KTÓRA DOM TEN BOŻY PRZEZ CAŁY ŻYWOT ZDOBIŁA / Z MAŁŻONKIEM SWYM LAT 38 W MAŁŻEŃSTWIE PRZE- / ŻYWSZY / R.P. 1671 DNIA 15 SIERPNIA LAT MAJĄC 70 // DO WIECZNEJ OJCZYZNY JEST PRZENIESIONA / LAT Y UCZYNKÓW PEŁEN SPOCZYWA / UMARŁ R.P. 1681 DNIA 15 MARCA / MAJĄC LAT WIEKU SWEGO 83.

5. Tablica marmurowa z wizerunkiem Matki Boskiej umieszczona w murze otaczającym kościół parafialny w Paczółtowicach. Pierwotnie na północnej ścianie prezbiterium, nad wejściem do zakrystii, ryty w marmurze, z datą 1653, obecnie znajduje się w zwieńczeniu nagrobka Adama Negowicza (?), w murze otaczającym kościół paczółtowicki, sygnatura: *Woycziech Zielaski*.

Obiekty niesygnowane przypisywane Zielaskim

1. Tablica na pamiątkę fundacji klasztoru Kamedułów na Bielanach. Umieszczona w przedsionku po stronie przeciwnej tablicy z 1610 roku. Wyryta jest na niej data poświęcenia kościoła: 1642. W formie prostokątnej płyty z inskrypcją, wmurowanej w ścianę, z szeroką bordiurą,

Biczowanie, kolumna Męki Pańskiej przed kościołem Karmelitanek przy ul. Kopernika 44 w Krakowie, druga połowa XVII w.; fot. I. Palca

Kolumna Męki Pańskiej w Paczółtowicach, wyk. A. Negowicz, 1659 r.; w zbiorach archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie

której dolny odcinek wypełniony jest rytą wicią roślinną, składającą się z czterech par wolutowych zwojów liści akantu, zestawionych symetrycznie i rozdzielonych pojedynczymi kwiatami tulipana.

2. Płyta nagrobna rodziny Lipskich, umieszczona pierwotnie w kaplicy Lipskich, a obecnie w klasztorze Bernardynów w Krakowie (112 cm x 180 cm). Upamiętnia Hieronima z Lipia i Annę z Lusławic, Apolinarego z Pisar i Zofię z Potoka oraz Stanisława i Kazimierza; położył Jan z Lipia Lipski herbu Szreniawa, sandecki i czchowski starosta, 1677 rok, z czarnego marmuru. Jest to płyta podłużna z herbem Szreniawa, otoczonym napisem. Wykonanie jej wiązane jest prawdopodobnie z warsztatem Jacka Zielaskiego.

3. Antependium mensy ołtarza głównego w Paczółtowicach. Cała płaszczyzna pokryta rytą dekoracją imitującą tkaninę. W czterech polach, ujętych wąskimi ramami, o pionowo biegnącym ornamencie roślinnym, z których skrajne zdobią motywy kwiatowe w układzie kandelabrowym, środkowe wypełniają hierogramy Marii (prawy) i Chrystusa (lewy). Tło matowe, ornament szlifowany. Wykonane prawdopodobnie przez Wojciecha Zielaskiego około połowy XVII wieku.

4. Lawaterz z grawerowanym zapieckiem w zakrystii kościoła parafialnego w Paczółtowicach, wysokość 170 cm, druga połowa XVII wieku.

5. Prostokątna marmurowa tablica w kościele w Paczółtowicach z inskrypcją poświęconą Matce Boskiej, otoczona grawerowaną bordiurą kwiatowo-roślinną. Na osi bordiury, u góry, uskrzydlona główka aniołka, u dołu herb Pilawa oraz litery odnoszące się do osoby fundatora i godności przez niego pełnionej. Powstała w 1652 roku z fundacji ks. Władysława Kordkowicza, ówczesnego proboszcza. Umieszczona w prezbiterium, nad wejściem do zakrystii.

6. Kolumna Męki Pańskiej w Zielonkach, 1636 rok, przypisywana warsztatowi Zielaskich. Fundowana przez Andrzeja Pawlikowica, mieszczanina krakowskiego, i jego żonę Zofię. Kolumna wzniesiona na niewielkim kopcu ziemnym, będącym według tradycji mogiłą. Na ściankach postumentu brak jest przedstawień pasyjnych, natomiast we wnętrzu latarni stoi niewielkich rozmiarów pieta. Kolumna wykonana z piaskowca.

7. Kolumna Męki Pańskiej na dziedzińcu przed kościołem Karmelitanek na Wesołej, przy ul. Kopernika 44, umieszczona na kwadratowej podstawie z wapienia i cokole o formie graniastosłupa, z gładkim trzonem i toskańskim kapitelem, zwieńczona krzyżem z datą: 1668. Na czworobocznym cokole kolumny znajdują się płyciny z przedstawieniami: *Ogrojec*, *Biczowanie*, *Cierniem koronowanie*, *Chrystus upadający pod krzyżem*. Na czworobocznym nasadniku, umieszczonym na kapitelu kolumny, otoczonej w jednej trzeciej wysokości pierścieniem, znajdują się płaskorzeźbione sceny: *Przybicie do krzyża*, *Ukrzyżowanie*, *Zdjęcie z krzyża*, *Złożenie do grobu* oraz napis: DEUS POSUIT IMMA / CULATUM VIAM MEAM / ET SUPER EXCLESA / STATUIT ME PS XVII, odnoszący się do stojącej tu wcześniej figury Matki Boskiej Niepokalanie Po-

Płyciny z kolumny Męki Pańskiej na Bielanach, ok. drugiej połowy XVII w.; w zbiorach archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie

czętej. W dolnej partii cokołu ryta data: ANNO DOMINI 1668.

8. Kolumna Męki Pańskiej na Bielanach, w południowo-zachodniej części Lasu Wolskiego, w jej centralnej części, na Srebrnej Górze, gdzie wznosi się klasztor Kamedułów. Sprowadził ich i osadził w tym miejscu w 1603 roku Mikołaj z Podhajec Wolski, marszałek wielki koronny. Do klasztoru prowadzi kasztanowa aleja. „Na małym placyku, końcu drogi prowadzącej do klasztoru stoi wysoka kolumna z czarnego marmuru. Jest to słup przydrożny, postawiony już po zbudowaniu klasztoru, jak zdaje się w XVII wieku. Wysoki i pięknie wyrobiony zapewne w kamieniołomach dębnickich lub sieleckich pod Krzeszowicami, mieści tak na postumencie, jak na ścianach szczytowej kapliczki płaskoryte sceny z Męki Pańskiej. Marmur z czasem zwietrzały, został niestety czarną farbą powleczony". Tak opisywał kolumnę Stanisław Tomkowicz w 1904 roku. Postawiona tu zapewne około połowy XVII wieku, została wzniesiona jako *memento mori* dla ludzi przekraczających bramy klasztoru, wykonana jest z czarnego marmuru, wsparta na pięciostopniowej, kwadratowej podstawie, dolne stopnie wykonane są z wapienia i piaskowca, górne marmurowe, zapewne oryginalne. Podstawa czworoboczna wypełniona jest rytymi scenami Męki Pańskiej. Treść scen jest następująca: od zachodu *Biczowanie*, od południa *Chrystus przed Kajfaszem*, od strony wschodniej *Wiązanie łańcuchem* od strony północnej *Chrystus w Ogrojcu*, scenę tę otacza łaciński napis: O VOS / OMNES / QVI TRANSITIS PER VIAM / ATTENDITE ET VIDETE / SI EST DOLOR SICVT DOLOR MEVS. THRI. (Wy wszyscy / którzy przechodzicie drogą / zastanówcie się i zobaczcie / czy jest większe cierpienie niż cierpienie moje).

Trzon kolumny gładki, zwieńczony kapitelem zbliżonym do doryckiego; na szerokim gzymsie posadowiona kapliczka w kształcie kwadratowego nasadnika, otoczonego czterema tralkami podtrzymującymi gzyms, na którym osadzony jest żeliwny krzyż, ażurowy, umieszczony w kamiennej kopułce (symbolizującą niebo). Ścianki nasadnika zdobione są następującymi scenami: *Cierniem koronowanie* (od strony wschodniej), *Upadek pod krzyżem* (od strony południowej), *Przybijanie do krzyża* (od strony zachodniej), *Ukrzyżowanie* (od strony północnej). Sceny umieszczone w prostokątnych, płytkich płycinach, obwiedzionych gładkimi listwami są polerowane, natomiast tło jest groszkowane.

Chrystus w Ogrojcu, kolumna Męki Pańskiej przed kościołem Karmelitanek przy ul. Kopernika 44 w Krakowie, druga połowa XVII w.; fot. I. Palca

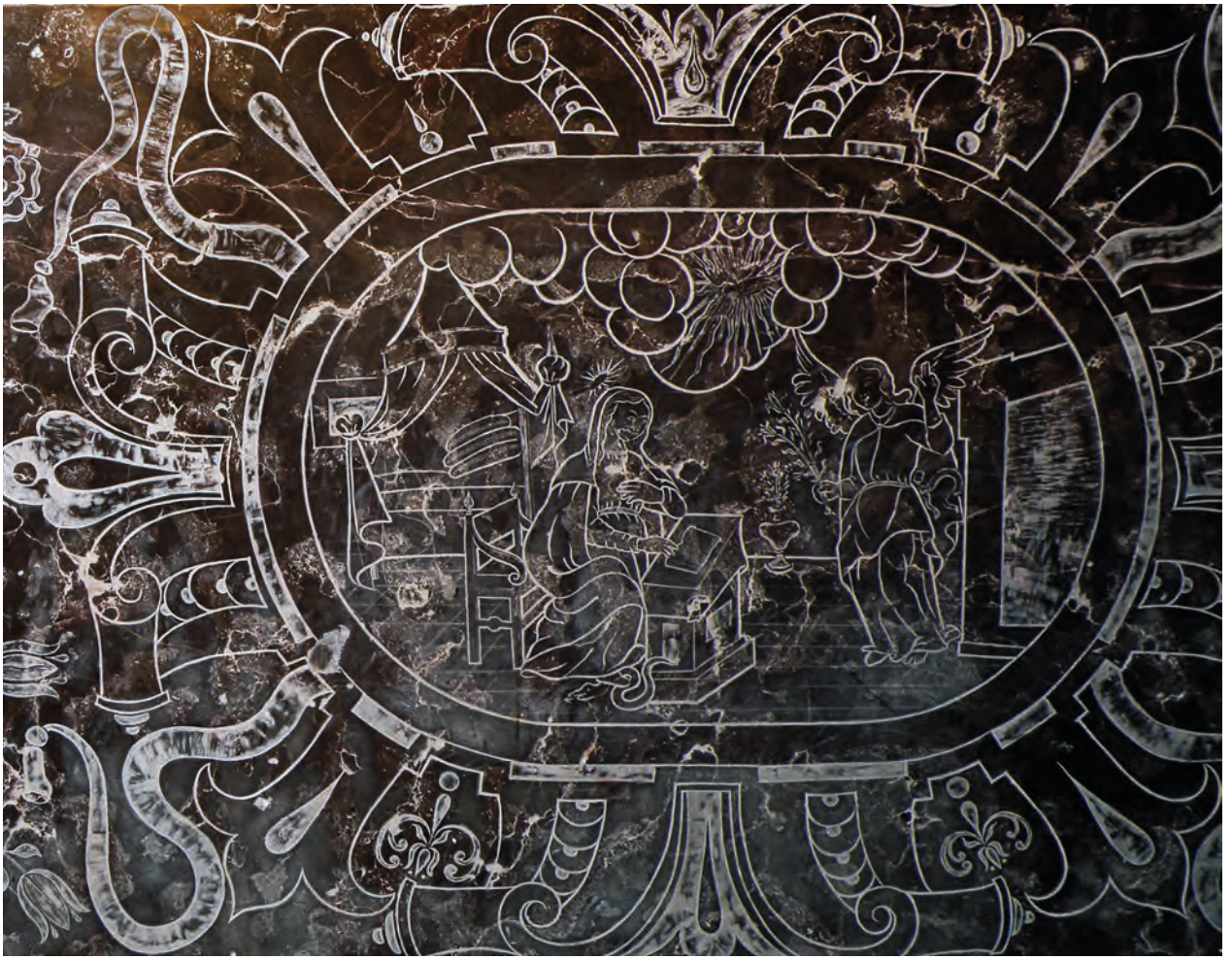
Wysokość kolumny wynosi ok. 8,80 m; ściany postumentu: wysokość 0, 71 m, szerokość 0,515 m.

9. Antependium w kaplicy dworskiej w Karniowicach koło Zabierzowa, druga połowa XVII wieku, wykonane z brunatnego marmuru chęcińskiego, w kształcie leżącego prostokąta, z bordiurą wypełnioną wicią roślinną oraz motywem smoków, w tle groszkowanie oraz ślady złoceń. Pole środkowe wypełnione dekoracją z motywami wici roślinnej, kwiatów goździka, a pośrodku kartuszem z przedstawieniem *Zwiastowania*.

10. Chrzcielnica w kościele parafialnym w Bolechowicach, 1673 rok, zapewne wykonana przez Wojciecha i Jacka Zielaskich (działających pod kierunkiem Adama Negowicza do 1681 roku).

11. Epitafium Anny Tchórzewskiej (zm. 1664), dłuta zapewne Zielaskiego, znajdujące się w kościele w Bolechowicach, 1682 rok. Płyta zbliżona do kwadratu, z inskrypcjami i rysunkami symbolicznymi, ornamentalnymi i heraldycznymi, z herbem Gozdawa, Łodzia i Poraj. W górnej części tablicy kompozycja alegoryczno-symboliczna; wśród obłoków ręka zbrojna trzymająca serce, w górze promienie słońca, w dole trupia czaszka. U dołu tablicy panoplia z herbem Rola, z literami: KdZd i napisem: POLONAE INCREMENTA VIRTVTIS.

12. Kolumna Męki Pańskiej w Siedlcu, 1669 rok, usytuowana powyżej skrzyżowania dróg. Na fundamencie kamiennym dwa stopnie podstawy, na nich cokół z kolumną, na szczy-

Antependium ołtarza w kaplicy w Karniowicach, w gminie Zabierzów; fot. J. Hiżycka

cie kolumny płyta, a na niej kapliczka w kształcie graniastosłupa zakończona krzyżykiem. Całość figury wykonana z marmuru dębnickiego, krucyfiks żelazny. Na cokole i kapliczce na czterech ścianach ryte sceny Męki Pańskiej. U dołu: *Chrystus w Ogrojcu*, *Biczowanie*, *Cierniem koronowanie*. U góry: *Anioł trzymający chustę św. Weroniki*, *Chrystus Odkupiciel*, *Matka Boska Bolesna*, *Ukrzyżowanie*. Na bazie, po lewej stronie, wyryte: *Anno Domini 1669*. Wysokość kolumny: 4,42 m. Tematycznie sceny różnią się nieco od wyżej wymienionych kolumn, ale widać tę samą rękę oraz te same wzory graficzne.

13. Kościół klasztorny Karmelitów w Czernej:

a) *antependium ołtarza głównego*, 1657 rok, 105 cm x 96 cm. Cała płaszczyzna pokryta rytą dekoracją imitującą tkaninę. W trzech polach, ujętych wąskimi ramami o pionowo biegnącym ornamencie roślinnym, w górze, na L' wysokości, biegnie poziomy pas imitujący frędzle o drobnym rytmie. Reszta płaszczyzny zapełniona powtarzającym się w czterech rzędach ornamentem drobnokwiatowym, o stałym raporcie, złożonym ze splecionych kwiatów goździków, ostu, lilii itp. Tło matowe, ornament szlifowany;

b) *antependium w ołtarzu bocznym prawym*, 1640 rok, 105 cm x 227 cm. Cała płaszczyzna pokryta rytą dekoracją imitującą tkaninę. W trzech polach, ujętych wąskimi ramami o pionowo biegnącym ornamencie roślinnym, w górze, na L' wysokości, biegnie poziomy pas imitujący frędzle o drobnym rytmie. Reszta płaszczyzny zapełniona powtarzającym się w czterech rzędach ornamentem drobnokwiatowym, o stałym raporcie, złożonym ze splecionych kwiatów goździków, ostu, lilii itp. Tło matowe, ornament szlifowany;

c) *antependium w ołtarzu bocznym lewym*, 1657 rok, 105 x 196 cm. Cała płaszczyzna pokryta rytą dekoracją imitującą tkaninę. W trzech polach, ujętych wąskimi ramami o pionowo biegnącym ornamencie roślinnym, w górze na L' wysokości, biegnie poziomy pas imitujący frędzle o drobnym rytmie. Reszta płaszczyzny zapełniona powtarzającym się w czterech rzędach ornamentem drobnokwiatowym, o stałym raporcie, złożonym ze splecionych kwiatów goździków, ostu, lilii itp. Tło matowe, ornament szlifowany;

d) *antepedium ołtarza w zakrystii*, 1690 rok, Jacek Zielaski (?), 101 cm x 161 cm. Kompozycja płaszczyzny podzielona na trzy pionowe pola, ujęte górą i po bokach obramowaniem z motywem roślinnym, w górze poziomy pas imitujący frędzle, w każdym polu motyw kwiatonu tkaninowego, w układzie kandelabrowym w delikatnym, skomplikowanym układzie liści i gałązek;

e) *antependium ołtarza w chórze zakonnym*, 1657 rok, Jacek Zielaski (?), 105 cm x 250 cm. Płaszczyzna ujęta od góry i z boków wąską, podwójną ramą o motywach palmetek. Kompozycja podzielona na cztery pionowe pola, o układzie kandelabrowym, w centrum dwóch środkowych pól znajdują się dwa pola z monogramem *IHS* oraz *Maria*, na tle promieni tło matowe, ornament szlifowany.

The 17th-Century Zielaskis' Studio and Their Works

The Baroque art in Lesser Poland (Małopolska) was characterized by a widespread use of black marble in architecture and, to a lesser extent, in sculpture. Deposited in Dębniki near Kraków, the material was extracted since the early 17th century; in 1631, the deposits became property of the Carmelite Monastery in Czerna, their owner until 1787. Black marble was used to build portals, altarpieces, alcoves, balustrades, floors, inscription plaques, stoups, or massive paschal candlesticks.

Among the mid-17th century sculptors whose works have survived in Kraków and elsewhere in Lesser Poland were Jacek and Wojciech Zielaskis. Little is known of the artists themselves; a few objects signed by them have been identified, and fifteen or so others have been recognized as theirs. Descriptions of Zielaskis' works are scarce in the literature on the subject; they are barely mentioned in synthetic studies.

Zielaskis used the Dębniki marble to produce antependia, sculptures featuring Christ at the Column, baptismal fonts, epitaphs. Covered with thick textile-like ornamentation, the antependia produce an amazing effect of a fabric or needlework (such as those at the Monastery of Friars Minor of the Observance in Stradom or churches in Paczółtowice and Karniowice). Located in front of the Camaldolese Monastery in Bielany, in front of the Convent of Discalced Carmelites in Wesoła quarter, and in churches in Zielonki, Paczółtowice and Siedlec, the columns with panels featuring engraved scenes from the Passion are abundant in iconography and testify to their creators' artistry as sculptors.

Kolumna Męki Pańskiej na Bielanach, ok. drugiej połowy XVII w.; fot. A. Gawrońska (fragment)